

TAALEXPRESSIE ALS TAALVAARDIGHEID I

Taalexpressie is de beoefening van speelse vormen van taalverkeer

Het doel van dit artikel is om een overzicht te geven van een aantal verschillende opvattingen die er bestaan ten aanzien van taalexpressie en een aanzet te geven tot theorievorming van taalexpressie als onderdeel van taalbeheersing.¹ Aan de hand van retorische categorieën zal ik deze opvattingen met elkaar gaan vergelijken en een definiëring geven van taalexpressie. Bovendien zal ik aangeven welke vormen van taalverkeer binnen deze subdiscipline bestudeerd en beoefend kunnen worden.

1. Enkele begrippen

Het begrip expressie is afgeleid van het Latijnse werkwoord *exprimere*. De figuurlijke betekenis daarvan is: weergeven, nabootsen, beschrijven en vertalen. De letterlijke betekenis is: uitpersen.

Iedere expressievorm is erop gericht iets dat losstaat van het gebruikte materiaal tot uitdrukking te brengen. Dat iets kan zijn een gedachte, een gevoel, een voorstelling. Op de inhoud van expressie kom ik later terug. Het materiaal kan zijn: taal bij taalexpressie, ook wel verbale expressie genoemd, beweging bij dansexpressie, stem en muziekinstrumenten bij muziekexpressie. De waarde van de uitdrukking in taal, dans en muziek is afhankelijk van de mate waarin men het materiaal beheerst en het als zinvol expressiemiddel ziet. Tekortkomingen van het produkt ontstaan in de eerste plaats doordat men niet met het materiaal om kan gaan. Bij dans, muziek, schilderen, beeldhouwen accepteert men deze moeilijkheid: men bedenkt methoden om de noodzakelijke materiaalbeheersing bij te brengen. Bij taal wordt er nogal eens verondersteld dat een ieder zich behoorlijk kan uitdrukken.²

Ik wil een onderscheid maken tussen taalexpressie (met een kleine letter) en Taalexpressie (met een hoofdletter). Bij taalexpressie wordt slechts occasioneel aandacht besteed aan het materiaal, er wordt vanuit gegaan

dat iedereen zijn taal beheerst. Bovendien staat niet het produkt centraal, maar het proces: hoe maak je aan een ander of aan jezelf duidelijk wat je denkt, voelt, beleefd hebt. Bij Taalexpressie wordt als eis gesteld dat er een bepaald produkt, een vorm van taalverkeer, geconstrueerd wordt. Daarbij is een goede beheersing van het taal-materiaal noodzakelijk.

Klaus Behr e.a. noemen materiaal waarin systeem, in de zintuiglijke waarneming wordt aangebracht esthetisch materiaal³. Volgens deze definiëring zijn de produkten van Taalexpressie esthetische produkten. Esthetisch materiaal heeft volgens hen een belangrijke manipulatiemogelijkheid. Door nu de esthetische bewustwording te vergroten, kan het risico van deze manipulatiemogelijkheid aanzienlijk verminderd worden. Behr. e.a. geven drie redenen, emancipatorisch van aard, waarom het gewenst is om hieraan aandacht te schenken⁴:

1. Door esthetische bewustwording kan de mens actief stelling nemen t.o.v. de door de esthetische code versterkte gedragsbeïnvloeding.
2. Door ontdekking van de eigen waarneming en uitdrukkingmogelijkheden neemt de zelfbevestiging en bevrijding toe en daardoor kan de mens onafhankelijk worden van machtsstructuren.
3. Esthetische bewustwording leidt tot historische reflectie en is daardoor politiek van aard.

Door leerlingen en studenten zelf teksten te laten construeren waarin systeem is aangebracht in de zintuiglijke waarneming, wordt de esthetische bewustwording vergroot en daardoor de resistentie tegen manipulatie.

In de brochure *Kunstzinnige vorming op school*, een publikatie van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, wordt geen aandacht besteed aan Taalexpressie, wel aan handenarbeid, tekenen, textiele werkvormen en muziek, de beeldende vakken zoals ze aangeduid worden. Deze vier vakken zijn examenvakken op de Middelbare school. Toch functioneert Taalexpressie op de Middelbare school, veelal in de lessen Nederlands. De Commissie

voor Modernisering Leerplanontwikkeling voor Beeldende en Audiovisuele vorming, heeft de volgende doelstellingen opgesteld⁵:

- De beeldende vorming is gericht op de volgende algemene doelstelling: het kunnen opdoen van ervaringen op het gebied van de visuele en tactiele omgeving, en meer specifiek op:
- het uitdrukking geven aan de werkelijkheid van het individu en zijn situatie (o.a. zijn emotionele, affectieve, sociale, culturele werkelijkheid) door middel van het doen ontstaan van beelden en vormen;
- het vermogen beelden en vormen te doen ontstaan, die een communicatieve betekenis en waarde hebben;
- het vermogen om beelden en vormen van zichzelf en anderen te interpreteren en te beoordelen;
- het vermogen om verbanden te leggen en te hanteren tussen enerzijds het beeldende gebied en anderzijds uitdrukkingvormen buiten het gebied van het beeldende en vormende, alsmede culturele maatschappelijke verschijnselen in het algemeen;
- het kritisch evaluerend kunnen benaderen van de visuele en tactiele omgeving.

Door taalproducten ook als vormen te beschouwen, evenals composities, tekeningen, beeldhouwwerken en wandkleden waarin de werkelijkheid van het individu en zijn situatie uitgedrukt wordt, en met een communicatieve betekenis en waarde, past Taalexpressie in het rijtje van kunstzinnige vakken.

Deze taalproducten zijn genres met specifieke kenmerken die resultaat zijn van bepaalde complexe activiteiten, ze vormen dus een bijzondere groep binnen de vormen van taalverkeer die tot nu toe binnen de taalbeheersing, i.c. nieuwe retorica, mijns inziens te weinig aandacht heeft gekregen. In dit artikel wil ik een aanzet geven, en ik pretendeer niet meer dan dat, tot theorievorming van Taalexpressie als aspect van taalbeheersing.

2. Retorische vergelijkingscategorieën

In *Taalbeheersing als nieuwe retorica* waarin een historische, programmatisch en bibliografisch overzicht van het vak taalbeheersing wordt gegeven, zegt Braet over het creatieve onderwijs in de taalbeheersing: "Dit is slechts ten dele door taalbeheersers ontwikkeld en wordt door veel vakbeoefenaren ook niet tot hun gebied gerekend. (...) Voor het onderwijs in taalbeheersing betekent dit plaats voor creatief en expressief schrijven en voor dramatische expressie."⁶ Taalbeheersers die zich wel bezig houden met het creatieve onderwijs in de taalbeheersing zijn volgens Braet: Dijkstra en Van Lint. Ook de retoricus Kinneavy heeft zich bezig gehouden met taalexpressie.

Het zijn echter vooral filosofen geweest die al in het begin van deze eeuw gepubliceerd hebben over expressie in taal. Dat is dan ook de reden dat ik naast de hierboven genoemde auteurs, Dijkstra, Van Lint en Kinneavy de filosofen Croce, Dewey, Read en Kwant zal behandelen. Ook zal ik twee linguïsten bespreken die zich met dit onderwerp hebben beziggehouden: Bühler en Jakobson. Verder zal ik de opvattingen van een aantal praktijkauteurs bespreken, nl. Reumer & Van Battum, Chenfeld Meyers & Torrance⁷. Ook de taalbeheerser Dijkstra reken ik tot de praktijkauteurs.

Om deze auteurs met elkaar te kunnen vergelijken, maak ik gebruik van retorische categorieën, zoals deze gehanteerd worden door retoricus als Young, Becker en Pike, Brooks & Warren, en McCrosky.⁸ Young e.a. gebruiken deze retorische categorieën voor het geven van aanwijzingen bij het schrijven van teksten. Ze merken daarbij op dat: "much that we say is relevant to speaking and to other means of communication as well."⁹ Door Taalexpressie te beschouwen als een geheel van produkten die geconstrueerd worden, zoals teksten en toespraken geconstrueerd worden, zijn deze retorische categorieën ook hierop van toepassing.

De eerste categorie is het thema.¹⁰ Binnen deze categorie zijn twee subcategorieën te onderscheiden nl. werkelijkheid en onderwerp. Bij de categorie werkelijkheid gaat het om de vraag naar welke werkelijkheid verwezen wordt, naar de fictionele, of de factionele, of naar beide. Bij de categorie onderwerp is aan de orde wat het onderwerp van Taalexpressie kan zijn.

De tweede categorie is de doelstelling.¹¹ Binnen deze categorie reken ik naast het beoogde resultaat ook de strategieën. Onder beoogd resultaat versta ik: wat wil de spreker bereiken met zijn tekst. Ook het beoogde resultaat dat een docent heeft met het opzettelijk laten oefenen in Taalexpressie valt binnen deze categorie. Voor het bereiken van een bepaald beoogd resultaat kunnen strategieën toegepast worden. Een strategie is een bewust gekozen en doelbewust uitgevoerde manier van omgaan met de procedurele spelregels in een vorm van taalverkeer.¹²

De derde¹³ categorie is de stijl¹⁴: Welke specifieke taaleigenaardigheden heeft taalexpressie?

De vierde en tevens laatste categorie is het genre¹⁵: Welke genres rekenen de auteurs tot de Taalexpressie?

Voor de overzichtelijkheid zal ik de opvattingen weergeven in een schema. Het niet ingevulde schema met daarin verwerkt de retorische categorieën ziet er uit als schema 1.

In de volgende paragraaf zal ik heel beknopt de opvattingen met betrekking tot expressie en Taalex-

auteur	thema		doelstelling		stijl	genre
	werkelijkheid	inhoud	beoogd resultaat	strategieën		

Schema 1

pressie van de eerder genoemde auteurs bespreken.¹⁶ Eerst die van de theoretisch-filosofisch georiënteerden, per discipline gerubriceerd en daarbinnen chronologisch geordend, daarna die van de praktisch georiënteerden, ook chronologisch. Kortheidshalve duid ik de eerste groep verder aan als "theorie-auteurs", de tweede als "praktijk-auteurs". In de keuze van de auteurs heb ik mij gezien het kader van dit artikel, uiteraard moeten beperken.¹⁷

3 Literatuuronderzoek

3.1 De theorie-auteurs

3.1.1 *Filosofen*

Benedetto Croce

Voor de opvattingen van de Italiaanse filosoof Croce baseer ik me op vertalingen van zijn publikaties uit 1902 en 1936.¹⁸

Bij Croce staat intuïtie gelijk aan expressie: "It is impossible to distinguish intuition from expression in this cognitive process. The one appears with the other at the same instant, because they are not two, but one." Een intuïtie is bij Croce een bepaalde zintuiglijke indruk, die niet verward moet worden met pure sensaties. Sensaties zijn namelijk passief en vormloos en roepen geen "spiritual activity" op. In de filosofie van Croce neemt de vorm een centrale plaats in: "Intuition or representation is distinguished as *form* from what is felt and suffered, from the flux or way of expression, or from psychic matter, and this form, this taking possession is expression. To intuit is to express, and nothing else (nothing more, but nothing less) than to *express*." En verderop schrijft hij: "The poet or painter who lacks form, lacks everything, because he lacks *himself*."

Artistieke expressie beschouwt Croce niet als een aparte categorie naast niet-artistieke expressie. Voor hem is er alleen een gradueel verschil in breedte en diepte, waarbij kunst de hoogst ontwikkelde vorm is. Croce onderscheidt vier soorten expressie in taal: emotionele expressie, expressie in poëzie, expressie in proza, praktische of retorische expressie en literaire expressie. Deze literaire expressie staat boven de andere expressievormen.

Voor Croce bestaat er een relatie tussen expressie en communicatie: "when we have fixed an intuition, we have still to decide whether or no we should communicate it to others, and to whom, and when, and how."

John Dewey.

In 1925 verscheen van Dewey *Experience and Nature*. In 1934 werden ideeën hieruit uitgewerkt in *Art as Experience*.¹⁹

Dewey wil de scheiding tussen kunst en leven opheffen: "The task is to restore continuity between the refined and intensified forms of experience that are works

of art and the everyday events, doings, and sufferings that are universally recognized to constitute experience." Volgens hem bestaat er alleen een gradueel verschil tussen "skill", "art" en "fine art"²⁰: "For in production of a painting or a poem, as well as in making a vase or a temple, a perception is also employed as means for something beyond itself.(...) The only *basic* distinction is that between bad and good art, and this distinction, between things that meet the requirements of art and those that do not, applies equally to things of use and of beauty. "Fine art" is volgens Dewey: "Any activity that is productive of objects whose perception is an immediate good, and whose operation is a continual source of enjoyable perception of other events exhibits fineness of art."

Dewey kent een grote plaats toe aan kunst in het leven van de mens: "For all art is a process of making the world a different place in which to live, and involves a phase of protest and of compensatory response." Kunst is zelfs voor hem "the sole alternative to luck." Dewey maakt een onderscheid tussen "act of expression" en "the expressive object". "The act of expression" is niet louter het uiten van emoties, het onderscheidt zich daarvan op twee manieren: het wordt ondernomen met een besef van de consequenties, en het heeft een medium, zodat de emotie indirect geuit wordt. "Only where material is employed as media is there expression and art." Dewey hecht meer waarde aan het product, dat vertelt wat er expressief gemaakt is, dan aan het proces. Kunst is voor hem "a selection of what is significant, with a rejection by the very same impulse of what is irrelevant, and thereby the significant is compressed and intensified. (...) "Art" does not create the forms; it is their selection and organization".

Over de relatie tussen kunst en communiceren zegt Dewey: "In being communicated, the conveyance of meaning gives body and definiteness to the experience of the one who utters as well as that of those who listen. (...) The expressions that constitute art are communication in its pure and undefiled form. Art breaks through barriers that divide human beings, which are impermeable in ordinary association."

Herbert Read.

De thesis die Read in zijn boek *Education through Art* stelt is: "art should be the basis of education."²¹ "Education" definieert hij als: "the cultivation of modes of expression - it is teaching children and adults how to make sounds, images, movements, tools and utensils. A man who can make such things well is a well educated man. If he can make good sounds, he is a good speaker, a good musician, a good poet; if he can make good images, he is a good painter or sculptor; if good movements, a good dancer or labourer; if good tools or utensils, a good craftsman." Het doel van opvoeding is dan ook: "the creation of artists - of people efficient in the various modes of expression."

Onder kunst verstaat Read: "art is nothing but the good making of sounds, images, etc." en het is aanwezig "in everything we make to please our senses." Niet alle kunstwerken hebben eenzelfde kwali-

teit, er is: "a kind of hierarchy in art", wat veroorzaakt wordt door de principes "form" en "origination." Over het vormprincipe zegt hij: "the shape is given to it (=the work of art) by a particular person, and that person we call an artist; and an artist, we must remember, is not only a man who paints pictures, but equally a man who makes music, or poetry, or furniture - even shoes and dresses. There are all kinds and degrees of artists, but they are all people who give shape to something." Het tweede principe heeft te maken met: "To create (and appreciate the creation of) symbols, phantasie, myths which take on a universally valid objective existence only in virtue of the principle of form." Vorm is volgens Read: "a function of perception", origination is: "a function of imagination".

Read wil geen scheiding maken tussen kunst en wetenschap: "Art is the representation, science the explanation - of the same reality."

Expressie heeft een communicatieve functie, het is: "an overture demanding response from others", "a spontaneous reaching-out to the external world, at first tentative, but capable of becoming the main factor in the adjustment of the individual to society."

Read besluit zijn boek als volgt: "Every man is a special kind of artist, and in his originating activity, his play or work (and in a natural society, we have held, there should be no distinction between the psychology of work and of play), he is doing more than express himself: he is manifesting the form which our common life should take, in its unfolding."

R. C. Kwant.

Kwant wil in zijn publikatie *Mens en expressie* geen definiëring geven van het begrip expressie omdat hij wil laten zien "hoe veelzijdig het fenomeen expressie is".²² Als hypothese hanteert hij dat: "alle menselijke activiteiten, al onze gedragingen, een expressief karakter dragen": "De menselijke existentie is expressie." Volgens Kwant draagt elke vorm van expressie het karakter van "Zijnsonthulling", en opent onze ogen voor een bepaald facet van de werkelijkheid. Hij maakt onderscheid tussen verborgen vormen van expressie en niet-verborgen vormen. Tot de verborgen vormen rekent hij bijvoorbeeld kijken, horen, voelen: "activiteiten die een expressief karakter dragen die wij gewoonlijk niet als expressie aanduiden", omdat we ons niet bewust zijn van dit expressieve karakter. Expressie heeft altijd een dubbel voorwerp: "ons uitdrukkend brengen wij altijd mede onszelf tot uitdrukking, ook wanneer de expressie over heel iets anders handelt dan over onszelf." "Expressie is overbrenging van de innerlijkheid naar de uitwendigheid, de zin van expressie is communicatie. Daarnaast geeft de mens "vorm aan zichzelf door het andere tot uitdrukking te brengen." Kwant stelt de eis van oprechtheid aan elke vorm van expressie.

Expressie draagt de volgende eigenschappen: "Het speelse element is (...) van meet af aan in de expressie aanwezig." Het expressieve leven moet gericht zijn op: "de klassieke idealen van waarheid, goedheid en schoonheid. Immers, in onze expressie brengen wij de werkelijkheid aan het licht; vandaar het ideaal der waarheid. Ons uitdrukkend, richten wij ons veelal tot anderen; wij moeten die anderen daarbij respecteren en en als volwaardige medemensen behandelen; dit be-

hoort tot het ideaal der goedheid. Het ideaal der schoonheid vraagt dat onze expressie een aantrekkelijke vorm heeft. De expressie is ook utilitair; dank zij onze expressie maken wij de wereld voor onszelf bewoonbaar."

3.2.2 Linguïsten

Karl Bühler

In zijn *Sprachtheorie* uit 1934 onderscheidt Bühler drie taalfuncties,²³ Darstellung (of Symbol), Ausdruck (of Sympton) en Appell (of Signal). Deze drie taalfuncties relateert hij aan drie factoren die van invloed zijn op het communicatieproces, nl. zender, ontvanger en boodschap. Hij omschrijft deze functies als volgt: "Es ist *Symbol* kraft seiner Zuordnung zu Gegenständen und Sachverhalten, *Sympton* (Anzeichen, Indicium) kraft seiner Abhängigkeit vom Sender, dessen Innerlichkeit es ausdrückt, und *Signal* kraft seines Appells an den Hörer, dessen äusseres oder inneres Verhalten es steuert wie andere Verkehrszeichen."

Voor mijn onderzoek is vooral de Ausdruckfunctie interessant. Ausdruck definiëert hij als: "freien oder gehemmten Entladung von Affekten", "Audsprüche sind sonst am Menschen Mimik und Gesten, Ausdruck liegt auch beschlossen in Stimme und Sprache".

Roman Jakobson.

In zijn artikel *Closing Statement: Linguistics and Poetics*, maakt Jakobson aannemelijk dat het voor een linguïst legitiem is om zich bezig te houden met poëzie: "Since linguistics is the global science of verbal structure, poetics may be regarded as an integral part of linguistics."²⁴ Bovendien is hij van mening dat er onderzoek gedaan moet worden naar de taal: "in all the variety of its functions."

Jakobson onderscheidt zes functies, die hij relateert aan de verschillende elementen uit het communicatiemodel: zender, ontvanger, context, boodschap, contact en code. De zes functies zijn:

1. referential function: de context staat centraal
  2. emotive (or expressive) function: de zender staat centraal
  3. conative function: de ontvanger staat centraal
- Deze drie functies komen overeen met de drie functies van Bühler, nl. Darstellung, Ausdruck en Appell.
4. contact (or phatic) function: het maken van contact staat centraal
  5. metalingual function: de code staat centraal
  6. poetic function: de boodschap op zich staat centraal.

Voor mijn onderzoek zijn vooral de emotieve en poëtische functie van belang. De emotieve functie wordt door Jakobson echter maar zeer summier behandeld. Over de relatie tussen de poëtische functie en "verbal art" zegt hij: "Poetic function is not the sole function of verbal art but only its dominant, determining function, whereas in all other verbal activities it acts as a subsidiary, accessory constituent. (...) Hence when dealing with poetic function, linguistics cannot limit

itself to the field of poetry." Maar ook het omgekeerde geldt: "the linguistic scrutiny of poetry cannot limit itself to the poetic function (...) Epic poetry, focused on the third person, strongly involves the referential function of language; the lyric, oriented toward the first person, is intimately linked with the emotive function; poetry of the second person is imbued with the conative function". Jakobson komt tot de conclusie dat: "a linguist deaf to the poetic function of language and a literary scholar indifferent to linguistic problems and unconversant with linguistic methods are equally flagrant anachronism."

3.1.3 Reticici

James L. Kinneavy.

In 1971 is van Kinneavy verschenen *A Theory of Discourse. The Aims of Discourse*.²⁵ Hij onderscheidt op grond van verschillende doelstellingen vier soorten discourse, nl reference discourse, persuasive discoursè, literary discourse en expressive discourse, die hij relateert aan het communicatiemodel.

De doelstelling bij het reference discourse is: "to designate or reproduce reality". Centraal staat hier de werkelijkheid. De doelstelling van het persuasive discourse is: "to get the decoder to do something or believe something". De decoder, de ontvanger staat hier centraal. Bij het literary discourse staat het signaal centraal. Het doel is een tekst te creëren: "worthy of being appreciated in its own right". De doelstelling bij het expressive discourse is: "expression of some aspect of the personality of the encoder". De encoder, de zender staat centraal bij dit discourse.

Voor mijn onderzoek is het expressive discourse het meest van belang, daarom zal ik me daartoe beperken. Kinneavy onderscheidt binnen het expressive discourse twee groepen zenders, nl. individuen en de maatschappij. Voorbeelden van genres die tot het expressive discourse van individuen behoren zijn: dagboeken, gebeden, zelfdodingsbriefje. Voorbeelden van de tweede groep zijn: declaraties van onafhankelijkheid, mythen, contracten.

In de inleiding op het hoofdstuk over Expressive Discourse schrijft Kinneavy: "If this book had been written a number of years ago, there would be no chapter on expressive discourse." Echter: "as several philosophers have pointed out, it is easy to take the expressive component of language for granted precisely because it is so fundamental." Hij hecht zoveel waarde aan expressie dat "A democracy which ignores expression has forgotten its own roots". De bedoeling van dit hoofdstuk is: "to show expressive discourse is a very important sense, psychologically prior to all the other uses of language", omdat het dient: "to beget and develop personality". Kinneavy onderschrijft niet de uitspraken van Dewey en vooral niet die van Croce dat: "all expression eventuates in esthetic form". Zelf is hij van mening dat: "The structures of expressive conversation, of cathartic interviews, of political manifestoes, of riots, and of many other genres of expressive

discourse are certainly far from esthetic structures".

Peter van Lint.

Van Lint houdt zich al meer dan vijftien jaar bezig met expressie, en met dramatische expressie in het bijzonder.²⁶ Voor mijn onderzoek heb ik gebruik gemaakt van zijn publikaties uit: 1964, 1966, 1970, 1973 en 1980.²⁷

Van Lint definieert expressie in 1962 als: "zo goed mogelijk aan anderen en aan jezelf duidelijk maken wat er in je leeft, wat je denkt, wat je voelt."²⁸ Dramatische expressie is: "expressie door middel van drama." En onder drama verstaat hij (in 1973): "een in de ruimte en tijd voortschrijdende en daardoor beperkte communicatief gerichte uitbeelding in taal en/of beweging van een dialektische konfrontatie, waarbij door identifikatie of projectie een katharsis bewerkstelligd wordt." De doelstelling voor het beoefenen van dramatische expressie is het ontwikkelen van de "kunstzinnige en intellectuele vorming". Kunstzinnige vorming definieert hij als: "inzicht in verhoudingen".

Taalexpressie komt niet voor in zijn opsomming van expressievakken. Wel noemt hij verbale expressie, een synoniem voor spreekvaardigheid: "de vaardigheid zich mondeling in verschillende situaties adequaat aan onderwerp en toehoorders te kunnen uitdrukken."

Dramatische expressie, een term die in 1973 gewijzigd wordt in dramatische werkvormen, biedt volgens Van Lint: "mogelijkheden als apart "vak", binnen schoolverband, maar ook in het vormingswerk, als pedagogisch hulpmiddel, als didactisch hulpmiddel in verschillende schoolvakken. Vooral voor het vak Nederlands kan het van belang zijn als onderwijsdoel op zichzelf, maar ook in dienst van verschillende vakonderdelen." De term expressie houdt volgen hem al "communicatie" in. "Zelfs de meest subjectieve expressievorm in taal, de lyriek, heeft als oogmerk: de mededeling en veronderstelt een desnoods denkbeeldige deelgenoot."

In elke vorm van taalverkeer komt volgens Van Lint expressieve informatie voor. "Als informatie het accent heeft op de agonist zelf, al of niet in combinatie met accenten op de relatie tussen de agonisten, de omstandigheden, of het deel van de werkelijkheid buiten agonisten en omstandigheden, spreekt men van *expressieve* informatie. In dat soort informatie spreekt men voornamelijk over zichzelf, zijn opvattingen, zijn houding in de wereld, zijn beleving." Een zender kan verschillende resultaten beogen met zijn tekst. Van Lint onderscheidt de volgende doelstellingen: de reische, de affectieve en de activerende.

Voor mijn onderzoek is de affectieve doelstelling vooral van belang. Drie aparte doelstellingen vormen samen de affectieve doelstelling. Het zijn de emotieve, de valutieve en de ludische doelstelling. Bij de emotieve doelstelling wil de zender dat de ontvanger bepaalde gevoelens gaat koesteren t.a.v. wat hij meedeelt. Bij de valutieve doelstelling wil de zender dat de ontvanger bepaalde waarde-opvattingen gaat huldigen t.a.v. wat hij meedeelt. Bij de ludische doelstelling wil de

zender dat de ontvanger bereid is een bepaald "spel" met hem mee te spelen. Deze doelstellingen kunnen bereikt worden door het toepassen van bepaalde strategieën: informatieve, narratieve, descriptieve, deliberatieve, imperatieve, argumentatieve, emotionerende en expressieve.

3.2. De praktijkauteurs

R.E. Meyers & E. Paul Torrance.

Invitations to speaking and writing creatively is in 1962 verschenen. Het bestaat uit twee delen, een Ideabook voor de leerlingen en een Teachers' Guide voor de leraren.²⁹

In de inleiding "To the teacher" wordt de doelstelling van het leerlingen-boek uitgelegd: "All of the exercises involve the pupil in one or more of the types of activities which have been identified with the creative process: seeing relationships, being sensitive and aware, being flexible, etc. "Het is geschreven voor jonge kinderen "to think and to write without being threatened by grades or tyrannized by time". Ze geven geen definities voor de taalkundige en retorische begrippen die ze hanteren. Ook geven ze geen regels voor het ontwikkelen van een plot in een verhaal: "We assume that your pupils either have this information or that they will acquire it in other ways".

In het leerlingenboek staan oefeningen in het schrijven van bepaalde literaire genres: gedichten, fantasieverhalen, korte verhalen, essays, mysterieverhalen, dialogen, avonturenverhalen, humoristische verhalen, maar ook wordt van de kinderen gevraagd beschrijvingen te maken van dieren en personen. Verder staan er luisteroefeningen in en oefeningen in het maken van logische en niet-logische beweringen. Als voorbeeld geef ik oefening 17: *The compulsive Buyer*.³⁰ An exercise in writing a character sketch. "Do you know any eccentric people? When all is said and done, although they may frustrate or bewilder us, eccentric people add a great deal of color and excitement to our lives. Of all the people you have known, who is your favorite "character"? Why don't you write a sketch of this person in the space below and on page 68, pointing out why he or she is unusual and or lovable?"

Meyers & Torrance schenken veel aandacht aan de producten want: "we believe that an attitude of valuing the productions of children promotes creative thinking." In het lerarenboek staan toelichtingen bij de oefeningen. Deze toelichtingen bestaan uit drie onderdelen: introducing the exercise, administering the exercise en following through with the exercise. In het laatste onderdeel staan aanwijzingen hoe deze oefeningen ingepast kunnen worden in een "language arts program". Bij de eerste opdracht "What is it? An exercise in writing imaginative stories" wordt een "checklist of qualities of original writing" gegeven. Een van de opgesomde kwaliteiten is het "Expressive-communicative Element: a quality which causes a mood, feeling, or symbol to be communicated effectively to the reader".

Wanda Reumer & Annet van Battum

De ondertitel van *Taalexpressie* luidt: *een vorm van communicatie*. Dit geldt niet alleen voor taalexpressie, maar voor alle expressievormen: "expressie is een wezensgrond voor communicatie".³¹ Het doel van expressie is dat: "ieder mens vanuit zijn eigen unieke "zijn" de kans moet krijgen zijn problematiek te verwerken en zich te leren uiten."

Reumer & Van Battum sluiten zich aan bij de wijsgeer Kwant, maar ze zijn het niet eens met zijn indeling in verborgen vormen van expressie en niet-verborgen vormen. Zij maken een onderscheid tussen impressies en expressies. De term impressie reserveren ze voor de werking van prikkels die naar de hersenen gaan, de term expressie voor de werking van prikkels naar de buitenwereld en de communicatiepartner(s). Ze onderscheiden twee drijfveren tot expressie: a. vanuit een innerlijke behoefte of noodzaak en b. door een impuls van buitenaf. In de onderwijs situatie komt vooral de b-situatie voor. "Tot expressie komt men altijd door iets; expressie op zijn beurt heeft altijd een voedingsbodem".

De term taalexpressie reserveren ze voor: "uitingsmogelijkheden die er zijn als men gebruik maakt van het woord, geschreven of gesproken". "Taalexpressie is niet een vak op zichzelf, het is communicatief! Het is alles wat de mens met het medium taal doet in die communicatie met zichzelf en zijn medemensen, vanaf het opstaan tot het slapen gaan; zowel privé als in de werksituatie; zakelijk en emotioneel; zendend en ontvangend; formeel, spontaan en voorbereid."

De verschillende taalvormen die onder taalexpressie gerekend moeten worden, worden ingedeeld volgens twee criteria. Het eerste criterium is: schriftelijk of mondeling, het tweede: scheppend of herscheppend. Over deze laatste indeling schrijven ze: "Wat we scheppend noemen ontstaat in een momentaan wordingsproces ter plaatse. Aan het herscheppende is reeds een wordingsproces voorafgegaan; het is een tweede fase, waarin de eerder geschreven taal wordt herschapen. Diezelfde herscheppende functie kennen we toe aan luisteren en lezen waarbij de gedachten van de spreker en de auteur door de ontvanger opnieuw in de eigen geest worden gecreëerd maar niet tot expressie gebracht." In de rubriek mondeling/scheppend noemen ze o.a. spontaan spreken, vergadervormen, de toespraak, de vertelling. In de rubriek mondeling/herscheppend: luisteren, voorlezen, navertellen, voordracht; schriftelijk/scheppend: creatief schrijven, functioneel schrijven; schriftelijk/herscheppend: lezen, vertalen.

Over het verschil tussen creatief schrijven en functioneel schrijven: "Bij creatief schrijven is het resultaat van weinig of geen belang, maar gaat het vooral om de activiteit van het spelenderwijs doen: het is activiteit gericht. De bedoeling is dat het zomaar bezig zijn met oefeningen en spelletjes de veelal aanwezige angst voor het witte papier wegneemt. (...) In de activiteit van het spelen met de taal ontstaat een zeker plezier en worden ontdekkingen gedaan die het zelfvertrouwen versterken. Met functioneel schrijven bedoelen we het schrijven dat gericht is op het functio-

neel gebruik. Men kan ook zeggen: het is doelgericht." "Toch kunnen we ook deze activiteit beschouwen als expressief, omdat de "schrijver" er een stuk eigenheid in kan verwerken."

Reumer & Van Battum verzetten zich tegen die mensen die expressie-activiteiten koppelen aan: "cultureel bezig zijn, zich esthetisch verantwoord uitdrukken. (...) Onze leefwereld is opgebouwd uit tegenstellingen. Het alleen maar goede, schone en harmonische is een utopie. Voor de didaktiek van de expressie houdt dat in dat ook die tegenstellingen, het onharmonische, de strijd, de agressie, de ongelijkheid enz. in de werksfeer toegelaten moeten worden." Ze willen taalexpressie niet scheiden van de andere expressieactiviteiten: "Wij willen er de totale mens mee benaderen en niet vervallen in specialismen. Alles wat we overhoop halen in de expressieactiviteiten op het educatieve vlak, is nooit doel op zichzelf, maar altijd een middel om te komen tot zo volledig mogelijk leven."

Hieronder volgen enkele voorbeelden van opdrachten:³²

vertellen: Vertel iets over een bestaande of imaginair ruimte (kamer, landschap, zaal zeebodem); doe dat in een bepaalde stijl (zakelijk, geheimzinnig, vermoed). Probeer de hoofdzaken van een bestaand verhaal in enkele minuten met eigen woorden na te vertellen.
schrijven: Bedenk iets wat je zou willen zijn, maar wat niet mogelijk is. Schrijf op wat je zou doen, denken, voelen, meemaken, als je dat tóch was.

Paul Dijkstra, Francien Hageman & Kees Bolle.

Creatief Taalonderwijs is geschreven voor zowel het kleuter-, basis- als voortgezet onderwijs.³³ De bedoeling van deze publikatie is: "leerlingen in elke schoolfase te brengen tot het produceren van "betere teksten", betere taaluitingen. En daarbij denken we zowel aan "zakelijke" als aan "artistieke" teksten." Met het woordje beter geven ze aan dat: "het gemiddelde peil waarop de expressie van de leerlingen zich door middel van een methode als hiér wordt aangeboden, gaat bewegen, duidelijk hoger ligt dan dat van kinderen die niet volgens een dergelijke methode tot taalgebruik worden gestimuleerd."

Centraal staat in de methode: "bij de leerlingen een creatief denk- en gedragspatroon ontwikkelen." Onder creatief verstaan ze: "een bepaalde werkwijze, een bepaalde opbouw in de manier waarop men tot een (taal)resultaat komt." Ze vergelijken het uitdrukken in taal met het uitdrukken in klei of beweging: "Het maakt in wezen geen verschil of de denkprocessen worden omgezet (uitgedrukt) in taal, klei of beweging." "De taal neemt naast alle andere expressievormen in onze cultuur een voorname plaats in, begrijpelijk gezien het belang van de taal voor het functioneren van onze samenleving. (...) Willen we mensen brengen tot een zo volledig mogelijk functioneren binnen de taal dan zullen we ze niet alleen tot een *beheersing van het materiaal* moeten brengen, maar dan zullen we ze ook *de taal als zinvol expressieme-*

dium moeten laten ervaren." Tijdens de lessen is het resultaat *absoluut secundair* ten opzichte van de bevrediging die de inhoud van de lessen de leerlingen moet bieden."

Hieronder volgen enkele voorbeelden van opdrachten:

- A. Lessen voor kleuters en kinderen uit het aanvankelijke basisonderwijs. Elke les bestaat uit een introductie, de opdrachten (zowel spreek-, spel-, als werkopdrachten) en een evaluatie. Als voorbeeld neem ik les 5 rijmklankenrijmpjes; spreekopdracht:³⁴ Kies een woord uit het eerste gedicht. Bedenk een aantal woorden die erop rijmen. Welk woord uit dit eerste gedichtje vind je het mooiste? Bedenk eens een woord dat hier goed bij past. Probeer eens een grappig woord te bedenken dat niets betekent. Maak nu eens een ander woord dat op het eerste rijmt.
- B. Lessen voor eind basisonderwijs en voortgezet onderwijs. Voorbeeld les 9; Woordcomposities J. Associëren bij een of meer foto's, een tekst (artikel-tje, zin, slogan), getoond voorwerp of stuk muziek, geur van iets. Opdrachten: Plak een of twee foto's die je goed bevallen op papier. Bekijk die foto's eens heel goed en probeer dan wat je ziet, wat je denkt, wat je voelt bij het kijken naar die foto's in losse woorden en korte zinnetjes onder woorden te brengen. Je kunt die woorden, gedachten, fantasieën net zo verspreid neerzetten over het papier als we dat bij de eerdere woordcomposities deden. Probeer beschrijvingen te geven van de sfeer van de foto's en van hetgeen waaraan ze doen denken.

Mimi Brodsky Chenfeld.

Teaching Language Arts Creatively is geschreven voor leraren aan basisscholen³⁵ Chenfeld gelooft dat elke leraar kan vinden: "a way to teach that will be successful, effective, and joyful for you and your students."³⁶ De "language arts" zijn daarbij erg belangrijk. Tot "language arts" rekent ze: listening, speaking, movement and drama, literature, reading and writing. Deze "language arts": "provide a child with the tools to communicate and at the same time are an integral part of the creative process that results from this communication. When the language arts are taught with awareness, as well as enjoyment, students gain competency in their language and confidence in themselves. They learn to integrate the components of the language arts into all aspects of their lives." Onder "creative" verstaat ze een proces, een manier van denken, een manier van leven: "If you have ever arranged or rearranged, acted spontaneously in response to an immediate challenge, experienced a moment to its fullest, or followed an unfamiliar path, then you have expressed the kind of creatively we are talking about - one that goes far beyond drawing a straight line or playing a musical instrument."

De "language arts" hebben ook een maatschappelijke functie: "The language of poetry, folklore, dan-

ce, art, music - all the creative arts - is a language that cuts through political, geographic, racial, economic and religious differences. It is a language that bridges the gap between generations, cultures, and countries.

Chenfeld maakt onderscheid tussen creative writing en expository writing: "In creative writing the emphasis is on personal self-expression.(...) The emphasis is on the process, rather than the product.(...) The purposes of expository writing are more functional, more utilitarian. The concern is with communicating information and facts for specific reasons." Ze waarschuwt er wel voor de scheiding tussen creative writing en expository writing niet al te letterlijk te nemen: "Some of the most powerful, poetic, originating writing is found in letters." De relatie tussen deze twee manieren van schrijven ziet ze als volgt: "Expository writing will be easier to learn when you have strengthened a child's confidence in creative self-expression".

In het boek staan veel opdrachten, zowel voor de leraar zelf als voor de leerlingen. Ook staan er voorbeelden in van uitgevoerde opdrachten. Er worden checklists gegeven voor zowel de leerlingen als de leraar. Enkele opdrachten zijn: "Children love to cook and then eat the results. Many books have something special to eat as part of their story. Choose a story that describes a special food, one that appeals to your students, find the recipe, and prepare it."

4. De vergelijking

Aan de hand van de in par. 2 genoemde retorische categorieën zal ik eerst een vergelijking maken van de opvattingen omtrent taalexpressie van de afzonderlijke auteurs. Daarna zal ik een vergelijking opstellen tussen de theorie-auteurs en de praktijk-auteurs, waarbij ik ook de in par. 1 genoemde doelstellingen voor kunstzinnige vorming zal betrekken.

4.1. De retorische categorieën

1. De werkelijkheid

Hier zijn twee opvattingen te onderscheiden: a. de werkelijkheid waarnaar verwezen wordt is hetzij fictioneel, hetzij factioneel van aard en b. de werkelijkheid is factioneel, waaraan bovendien de eis van oprechtheid wordt gesteld. Bijna alle auteurs noemen zowel de fictionele als factionele werkelijkheid. Een uitzondering hierop vormen Kinneavy en Kwant.³⁷ Volgens hen gaat het bij expressie om de factionele werkelijkheid, waar tevens de eis van oprechtheid aan gesteld wordt.

De waarnemer is echter vrijwel niet in staat om oprechtheid van onoprechtheid te onderscheiden. De oprechtheid van de kunstenaar in de beoefening van zijn vak is anders van aard dan de oprechtheid van diezelfde kunstenaar als persoon in het dagelijks

se leven. Het zal heel moeilijk zijn om bij de met die twee aspecten verbonden expressievormen ook nog eens gradaties van oprechtheid te gaan onderscheiden. Het criterium oprechtheid is dus een onhanteerbaar criterium.

2. de inhoud

Alle onderzochte auteurs noemen als inhoud van expressie een bepaald aspect van de zender. Dat aspect kan variëren van gevoelens, opvattingen, belevingen tot de algehele persoonlijkheid.

3. beoogd resultaat.

Behalve voor Kinneavy is voor alle auteurs communicatie een belangrijk, soms het enige, beoogd resultaat. De pedagogische-didactische doelstelling van het opzettelijk beoefenen van taalexpressie is nogal verschillend. Read noemt als doelstelling: het hebben van plezier en het opvoeden tot kunstenaar. Van Lint ziet kunstzinnige en intellectuele vorming als pedagogisch-didactische doelstellingen. Reumer & Van Battum noemen het verwerken van een bepaalde problematiek. Meyers & Torrance, Dijkstra e.a. en Chenfeld beschouwen het ontwikkelen van het creatieve denken een belangrijke doelstelling. Daarnaast noemen Dijkstra e.a. en Chenfeld het produceren van betere teksten. Voor Chenfeld hebben de "language arts" een belangrijke maatschappelijke functie, doordat ze een brug slaan tussen generaties, culturen en landen. Kinneavy vermeldt als enige doelstelling: het ontwikkelen van de persoonlijkheid.

4. strategieën.

Geen van de onderzochte auteurs noemen strategieën, als middel om het beoogde resultaat te bereiken. Van Lint vermeldt wel enkele strategieën, maar zegt er niet bij welke strategieën geschikt zijn voor het bereiken van de door hem genoemde doelstellingen.

5. de stijl.

Croce noemt hier zowel ongearticuleerde klanken als stijlfiguren. Jakobson wijst heel concreet een stijlkenmerk aan: nl. het persoonlijk voornaamwoord eerste persoon enkelvoud. Kinneavy vermeldt dat binnen het expressive discourse alle stijlen kunnen voorkomen. De overige auteurs laten stijlkenmerken buiten beschouwing.

6. genre.

Croce, Dewey en Read hechten veel waarde aan de vorm van de produkten. Toch noemen ze alleen de globale genres, poëzie en proza; Croce vermeldt nog drama. Ook Van Lint noemt poëzie, proza en drama. Kinneavy geeft een eigen naam aan het genre: expressive discourse. Doordat hij hieraan de eis van oprechtheid verbindt, heeft dit discourse weinig te maken met Taalexpressie. Volgens de filosoof Kwant heeft alle taal een expressief karakter.³⁸ Deze

opvatting is echter niet discriminerend genoeg om mee te werken. Het betreft hier geen Taalexpressie, maar expressie in taal. Reumer en Van Battum zijn eveneens van mening dat alle genres een expressief karakter hebben. Ook Bühler en Jakobson hebben het over expressie in taal, als ze spreken over de "Ausdruck" functie en de "expressive" functie van taal. Jakobson noemt lyriek als genre waarin de "expressive" functie zich vooral manifesteert. Chenfeld vermeldt als genres: "Language arts". Deze "arts"

bestaan uit: luisteren, spreken, beweging en drama, literatuur en schrijven.

Voor de overzichtelijkheid zet ik de opvattingen van de door mij behandelde auteurs naast elkaar in het al eerder in par.2 genoemde schema. Hun opvattingen geef ik weer middels een aantal trefwoorden. (zie schema 2.)

auteur	thema		doelstelling		stijl	genre
	werkelijkheid	inhoud	beoogd resultaat	strategieën		
Croce	fict/fact	intuïties	communiceren	-	ongear. uitroepen/ stijlfiguren	poëzie, proza, drama
Dewey	fict/fact	ervaringen	communiceren	-	-	poëzie, proza
Bühler	fict/fact	gevoelens	communiceren	-	-	-
Read	fict/fact	persoon- lijkheid	communiceren, opvoeden, plezier	-	-	poëzie, proza
Jakobson	fict/fact	gevoelens	communiceren	-	1e pers. e.v.	lyriek
Kwant	fact-oprecht	Zijnsont- hulling	communiceren	-	-	alle taalactiviteiten
Kinneavy	fact-oprecht	persoon- lijkheid	ontwikkelen persoonlijkheid	-	alle stijlen	expressive discourse
Van Lint	fict/fact	opvattingen, houding, be- leving, per- soonlijkheid	communiceren, kunstzinnige vor- ming, intellectu- ele vorming	-	-	proza, poëzie, drama
Meyers/Tor- rance	fict/fact	gevoelens	creatief denken	-	-	-
Reumer/ Van Bat- tum	fict/fact	leefwereld	communiceren, verwerken proble- matiek, vergroten zelfvertrouwen, plezier	-	-	alle genres
Dijkstra e.a	fict/fact	denkprocessen	creatief denken, creatief gedrag, betere teksten	-	-	-
Chenfeld	fict/fact	persoonlijk- heid	creatief denken, communiceren, bekwaamheid in taal, vergroten zelf- vertrouwen, maatschappelijke vorming	-	-	language arts

schema 2.

4.2. Vergelijking van theorie- en praktijkauteurs

Over de inhoud van taalexpressie verschillen de theorie- en praktijkauteurs niet veel van elkaar. Bij het beoogde resultaat valt op dat bij de praktijkauteurs het ontwikkelen van het creatieve denken vaak voorkomt, terwijl geen enkele theorie-auteur dit expliciet noemt. Uit de rubriek stijl blijkt dat geen enkele praktijkauteur stijkenmerken noemt, en slechts een enkele theorie-auteur. In de laatste rubriek noemen de meeste theorie-auteurs een genre, of een aantal genres, terwijl maar twee van de vier praktijkauteurs genres noemen. In deze laatste rubriek genre schijnen de meeste verschillen tussen de auteurs te zitten.

Zoals reeds eerder is opgemerkt, hebben de kunstfilosofen, Croce, Dewey, en Read veel aandacht voor de vorm, maar desondanks werken ze het begrip genre niet uit. Ze geven geen stijkenmerken, en noemen alleen de brede genres poëzie en proza. Deze genres^{3,9} zijn echter te globaal en niet operationeel genoeg voor de praktijk. Ook de retoricus Van Lint noemt een aantal brede genres. Vanaf 1973 is weliswaar bij hem de belangstelling voor vormelijke kenmerken toegenomen, de hierboven genoemde bezwaren zijn echter ook op hem van toepassing.

De meeste praktijkauteurs beschouwen het produkt als ondergeschikt aan het proces. Met uitzondering van Meyers & Torrance willen ze de produkten niet evalueren en geen aanwijzingen geven voor verbeteringen.^{4,0} Ook Dijkstra e.a. en Chenfeld geven deze aanwijzingen niet, alhoewel verbetering van schrijfprodukten een van hun doelstellingen is. De opdrachten die de praktijkauteurs geven, zijn veelal het construeren van een bepaald genre: een avonturenverhaal, een nonsens-gedicht een karakterbeschrijving. Er is hier sprake van een paradox: aan de ene kant willen ze niet het produkt, dat een bepaalde vorm heeft, centraal stellen, maar aan de andere kant geven ze de opdracht produkten te construeren met een bepaalde vorm, dus genres. Wat de vormkenmerken zijn van de verschillende genres, vermelden ze niet. Alleen Meyers & Torrance geven aan dat ze veronderstellen dat leerlingen op de hoogte zijn van deze vormkenmerken, of dat de leraar hen deze kennis bijbrengt. Doordat de praktijkauteurs onvoldoende aandacht schenken aan deze vormkenmerken, wordt de operationalisering van de opdrachten aanmerkelijk bemoeilijkt. Uit het bovenstaande blijkt dat de kunstfilosofen, maar ook de retoricus Van Lint, zich concentreren op Taalexpressie, de praktijkauteurs daarentegen op taalexpressie.

Bij vergelijking van de opvattingen van de theorie- en praktijkauteurs met de doelstellingen voor kunstzinnige vorming, zoals die genoemd staan in par. 1, valt het volgende op: De zes doelstellingen van de CML voor beeldende en audiovisuele vorming, vinden we reeds terug bij de filosofen Croce, Dewey, Read en bij de retoricus Van Lint. Deze auteurs zijn echter te weinig praktijkgericht en daardoor nauwelijks bruikbaar in onderwijssituaties.

Bij de praktijkauteurs zijn alleen de eerste drie doelstellingen terug te vinden: het kunnen opdoen van ervaringen op het gebied van de visuele en tactuele omgeving; het uitdrukking geven aan de werkelijkheid van het individu en zijn situatie door middel van het doen ontstaan van beelden en vormen, het vermogen beelden en vormen te doen ontstaan die een communicatieve betekenis en waarde hebben. De andere drie doelstellingen, die m.i. toch zeker bij de ontwikkeling van het creatieve denken behoren, passen niet in de opvattingen van de praktijkauteurs. Een uitzondering hierop zijn Meyers & Torrance, volgens hen wordt het creatieve denken bevorderd door de evaluatie van gemaakte produkten. De drie doelstellingen zijn: het vermogen om beelden en vormen van zichzelf en anderen te interpreteren en te beoordelen; het vermogen om verbanden te leggen en te hanteren tussen enerzijds het beeldende gebied en anderzijds uitdrukkingvormen buiten het gebied van het beeldende en vormende, alsmede culturele maatschappelijke verschijnselen in het algemeen; het kritisch evaluerend kunnen benaderen van de visuele en tactiele omgeving. Beoordeling, of liever evaluatie, betekent aandacht voor de produkten; aangezien het de meeste praktijkauteurs om processen gaat, valt de evaluatie, en dus een aantal belangrijke doelstellingen buiten hun kader.

Concluderend kunnen we zeggen dat de theorieauteurs te weinig praktijkgericht zijn en dat hun opvattingen nauwelijks operationeel zijn te maken. De praktijkauteurs baseren zich te weinig op de theoretische inzichten van de kunstfilosofen, bovendien houden ze veel zaken impliciet, waardoor de aan de produkten gestelde eisen onvoldoende geoperationaliseerd worden. Een belangrijke gevolgtrekking hieruit is dat de praktijkauteurs zich in hun verantwoording schijnen te beperken tot taalexpressie, terwijl Croce, Dewey, Read (en Van Lint) het over Taalexpressie schijnen te hebben.

5. Taalexpressie is de beoefening van speelse vormen van taalverkeer

Het theoretische inzicht van de kunstfilosofen, dat produkten en dus vormen aandacht verdienen, neem ik graag over. Taalexpressie is dan de beoefening van bepaalde vormen van taalverkeer.^{4,1} Tevens wil ik de opvatting van Dewey (en ook die van Read) overnemen dat er alleen een gradueel verschil bestaat tussen vaardigheid en kunstvaardigheid.

Tot Taalexpressie reken ik die vormen, waarbij een affectieve doelstelling het beoogde resultaat is en waarbij een narratieve, descriptieve, emotionerende of expressieve strategie gebruikt wordt om dit beoogde resultaat te bereiken. Deze strategieën omschrijf ik als volgt:^{4,2} narratieve strategie: een verhaal vertellen, descriptieve strategie: beschrijven, een beschrijving geven, emotionerende strategie: iemand op zijn

gevoelens werken, expressieve strategie: de eigen gevoelens, waardeoordelen etc. op zeer directe wijze meedelen. Een strategie wordt uitgevoerd middels bepaalde tactieken. Ik volsta hiër met het geven van een enkel voorbeeld van tactieken bij vertellen:⁴³ eerst een situatie schetsen, daarna de personen en dan pas de gebeurtenissen vertellen. Een andere tactiek is: midden in een verhaal ploffen en pas daarna successievelijk de verschillende ontbrekende gegevens meedelen.

De vormen van taalverkeer, die aan bovengenoemde eisen voldoen, heten de speelse of ludische vormen van taalverkeer en Taalexpressie is de beoefening van deze speelse vormen van taalverkeer. Tot deze speelse vormen worden gerekend: gedicht (o.a. smartlap, rijmpje, ballade, limmerick, cabaretlied), vertelling, voordracht, voorlezing, geschreven verhaal, mop, beschrijving, zowel schriftelijk als mondeling, dramatische werkvormen, toneeltekst, dramatisering en dialogisering in de weergave van voorvallen in alledaagse gesprekken, etc. De werkelijkheid waarnaar bij Taalexpressie verwezen wordt, is hetzij fictieel, hetzij factieel van aard; men spreekt over zichzelf, zijn opvattingen, zijn houding in de wereld en zijn beleving. Naast de hierboven genoemde beoogde resultaten en strategieën noem ik als pedagogisch/didactische doelstellingen van het opzettelijk beoefenen van Taalexpressie: kunstzinnige vorming, esthetische bewustwording, intellectuele en culturele vorming.

Bij Chenfeld springt de maatschappelijke functie van Taalexpressie zeer duidelijk in het oog.⁴⁴ Volgens haar zijn de "language arts" in staat een brug te slaan tussen generaties, culturen en landen. De Nederlandse onderwijssituatie ziet zich tegenwoordig geconfronteerd met een steeds toenemend aantal vertegenwoordigers van etnische minderheden. De beoefening van Taalexpressie kan een grote hulp zijn bij het emancipatorische onderwijs aan deze minderheden. Maar deze emancipatie is niet de enige emancipatorische functie van Taalexpressie. In par.1. heb ik Behr e.a. geciteerd. Hun opvattingen onderschrijf ik graag: door ontdekking van de eigen waarneming en uitdrukkingmogelijkheden neemt de zelfbevestiging en bevrijding toe en daardoor kan de mens onafhankelijk worden van machtsstructuren; esthetische bewustwording leidt tot historische reflectie en is daardoor politiek van aard.

Door leerlingen en studenten met speelse vormen om te laten gaan, wordt de esthetische bewustwording vergroot en daardoor de resistentie tegen manipulatie.

Noten

1. Alles wat goed is aan dit artikel, heb ik mede te danken aan de vele gesprekken met Peter van Lint. Voor al het slechte ben ik helemaal alleen verantwoordelijk.
2. Zie Dijkstra e.a. (1973), p. 125
3. Behr e.a. (1975), p. 147, 162, 167
4. Behr e.a. (1975), p.163
5. *Kunstzinnige vorming op school*. p. 18-19
6. Braet (1980), p. 68. Creatief en expressief schrijven en dramatische expressie zijn voor mij aspecten van Taalexpressie.
7. Buiten beschouwing heb ik o.m. gelaten: Griffioen & Damsma (1978), Leidse werkgroep Moedertaal didaktiek (1980), Weusten (1971) en Van Dam (1981).
8. De benaming heb ik iets gewijzigd. Zie ook Van Lint (1980), p.21, 40-55
9. Young e.a. (1970), p.9
10. De rubriek thema is geïmpliceerd in de klassieke inventio. Young e.a. noemen het: "the proces of inquiry" (1970, p. 71), Brooks & Warren: "focus", (1970, p.7), McCroskey: "invention" (1978, p.102).
11. Young e.a. gebruiken hier de termen: "intentions, strategies" (1970, p.40) McCroskey noemt: "persuasive and informative messages" (1978, p. 205). De doelstellingen die de onderzochte auteurs noemen, herleid ik niet tot retorische doelstellingen.
12. De definiëring is ontleend aan Van Lint (1980), p. 42.
13. De categorieën organisatie en interactie heb ik buiten beschouwing gelaten. De organisatie, door de retorici dispositio genoemd, komt impliciet terug bij de categorie genre. Een genre vooronderstelt een zekere organisatie.
14. Young e.a. noemen deze categorie: "linguistic choice" en "style" (1970, p. 291, 359). Brooks & Warren: "tone and other aspects of style" (1979, p. 283). Ze besteden een apart hoofdstuk aan de metafoor. McCroskey: "style" (1978, p. 146).
15. Young e.a. & McCroskey noemen deze categorie niet expliciet. Brooks & Warren bespreken enkele genres: "research paper (1979, p. 325), critical paper (p.345), book report (p. 363), summary (p. 365), précis (p. 365) Onder genre versta ik een groep teksten, die een aantal gelijke kenmerken vertonen, hetzij wat de inhoud betreft, hetzij wat de doelstelling betreft, hetzij wat de vorm betreft.
16. Ik heb tamelijk veel geciteerd om de controleerbaarheid te verhogen en om slechte vertalingen en onjuiste weergaves te voorkomen.
17. In mijn doctoraal-scriptie heb ik het spectrum enigszins verbreed.
18. Voor het volgende zie o.m. Croce (1978), p. 6,11,25, 117; Croce (1970), p.6.
19. Voor het volgende zie o.m. Dewey (1934), p. 3, 62-63, 82, 209, 244, Dewey (1973), p. 307-308, 313, 316, 324.
20. Kinneavy zegt over Dewey: "even Dewey treated expression equivalent to art" (1971, p. 394).
21. Zie voor het volgende o.m. Read (1956), p. 11,15-16, 33, 167, 308.

22. Zie voor het volgende o.m. Kwant (1978), p. 9, 10, 16, 25-29, 51, 55, 69, 71, 88-89.
23. Zie Bühler (1934), p. 13, 28, 352.
24. Zie Jakobson (1968), p. 350-351, 353-357, 377.
25. Zie voor het volgende o.m. Kinneavy (1971), p. 37-39, 61, 394-396, 418, 424.
26. Van Lint behandel ik bij de theorie-auteurs. De publicaties uit 1964 en 1966 bevatten naast een (beperkt) theoretisch kader weliswaar veel praktijkopdrachten; dat praktijkgedeelte is echter verouderd en laat ik verder buiten beschouwing.
27. Niet behandeld heb ik *Vrij schrijven*, uit 1977, geschreven in samenwerking met Georg Lubbers. Dit betreft een werkschrift voor leerlingen.
28. Zie voor het volgende o.m. uit 1962: blz. 71, uit 1966: blz. vi, ix, uit 1970: blz. 30, uit 1973: blz. 229, 248, uit 1980: blz. 4, 43-44, 61.
29. Zie voor het volgende o.m. Meyers & Torrance (1965), *Teacherguide*, p. iv, v, 4, 43-44; *Ideabook*, p. 68-69.
30. De praktijkauteurs behandel ik iets anders dan de theorieauteurs. Naast de weergave van hun theoretische inzichten, probeer ik ook een indruk te geven van de wijze waarop ze hun opdrachten verstrekken, omdat er tussen de aard van de opdrachten en de theoretische inzichten enige discrepantie schijnt te zijn.
31. Zie voor het volgende o.m. Reumer & Van Battum (1973), p. 5, 9-15, 18-21, 68, 78, 129-130, 135.
32. De opdrachten zijn verkort weergegeven.
33. Zie voor het volgende Dijkstra e.a. (1973), p. 14-15, 24, 26, 45. Buiten beschouwing heb ik gelaten: Dijkstra (1970).
34. De opdrachten zijn verkort weergegeven.
35. Zelf ben ik heel enthousiast over dit boek. Het is op een zeer meeslepende en plezierige manier geschreven, bovendien staan er hele originele opdrachten en ideeën in.
36. Zie voor het volgende o.m. Chenfeld (1978), p. vii, 15, 288-287.
37. Zowel Kwant als Kinneavy baseren zich voor hun theorie over expressie op existentiële filosofen. (Merleau-Ponty, Sartre).
38. Zie ook Werner (1955).
39. Dewey, Read en Van Lint noemen deze genres terloops als voorbeeld.
40. Reumer & Van Battum geven enkele summie aanwijzingen voor voordragen en voorlezen (1973, p. 167-176).
41. Reumer & Van Battum rekenen zowel de speelse als de economische vormen van taalverkeer tot taalexpressie (1973, p. 18-21).
42. Zie voor de omschrijvingen van Lint (1980), p. 42-43.
43. Deze voorbeelden zijn ontleend aan Van Lint (1980), p. 43.
44. Ook Kinneavy onderkent de politieke/maatschappelijke functie van expressieve discourse; omdat dit discourse weinig met Taalexpressie te maken heeft, vermeld ik het niet in de tekst.

Bibliografie

- Behr, Klaus e.a.: *Grundkurs für Deutschlehrer: Sprachliche Kommunikation, Analyse der Voraussetzungen und Bedingungen des Faches Deutsch in Schule und Hochschule* 2e herziene druk, Weinheim enz, 1975.
- Braet, A. (ed.): *Taalbeheersing als nieuwe retorica. Een historische, programmatische en bibliografische overzicht*. Groningen, 1980.
- Braet, A.: "Taalbeheersing: een plattegrond en een programma." In: Braet (1980), p. 63-81.
- Brooks, Cleanth & Robert Penn Warren: *Modern Rhetoric*. 4e herz. druk, New York, 1979.
- Bühler, Karl: *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Jena, 1934.
- Chenfeld, Mimi Brodsky: *Teaching Language Arts Creatively*. New York, 1978.
- Croce, Benedetto: *Aesthetic. As science of expression and general linguistic*. Vertaald door Douglas Ainslie, reprint Boston, 1978. Oorspr. titel: *Esthetica come scienza dell'espressione e linguistica generale*. 1902.
- Croce, Benedetto: *Die Dichtung. Einführung in die Kritik und Geschichte der Dichtung und der Literatur*. Vertaald door Wolfgang Eitel, Tübingen, 1970. Oorspr. titel: *La Poesia. Intrudizione alla critica estoria delle poesie e della letteratura*. 1936.
- Dam, Hans van: *Drama, een handboek voor dramatische vorming*, Groningen, 1981.
- Dewey, John: "Experience and Nature". In: McDermott. (1973).
- Dewey, John: *Art as Experience*. New York 1934.
- Dijkstra, Paul: "Schrijven". In: Dijkstra, Paul e.a.: *Beeld in beeld uit*. Haarlem, 1970, blz. 187-204.
- Dijkstra, Paul, Francien Hageman & Kees Bolle: *Creatief taalonderwijs: van klein praten tot groot schrijven!* Purmerend, 1973.
- Jakobson, Roman: "Concluding Statement: Linguistics and Poetics". In: Sebeok (1968), p. 350-377.
- Jakobson, Roman: "Verbal Communication." *Scientific American*, sept. 1972, p. 72-80.
- Kinneavy, James L.: *A Theory of Discourse. The aims of Discourse*. New York, 1971.

Kunstzinnige vorming op school. Handenarbeid, muziek, tekenen en textiele werkvormen als eindexamenvakken in het algemeen voortgezet onderwijs. 's-Gravenhage, 1978.

Kwant, R.C.: *Mens en expressie in het licht van de wijsbegeerte van Merleau-Ponty.* 4e druk, Utrecht enz., 1978.

Leidse werkgroep Moedertaaldidaktiek: *Moedertaaldidaktiek. Een handleiding voor het voortgezet onderwijs.* Muiderberg, 1980.

Lint, Peter van: *Dramatische expressie; een serie eenvoudige opdrachten.* Purmerend, 1964.

Lint, Peter van: *Dramatische expressie 2. Een tweede serie opdrachten voor communicatie en expressie in drama en toneel.* Purmerend, 1966.

Lint, Peter van: *Assepoester en de dikhuid. Enkele opmerkingen over de expressievakken, met en zonder mammoet. Een studie- en discussienota.* Purmerend, 1970.

Lint, Peter van: "Dramatische werkvormen". *Levende talen* (1973), p. 228-249.

Lint, Peter van & Georg Lubbers: *Vrij schrijven.* Purmerend, z.j.

Lint, Peter van: *Vormen van taalverkeer. Een elementaire inleiding in de leer van de verstandhoudingsmiddelen. De mondelinge vormen.* Groningen, 1980.

McCroskey, James C.: *An Introduction to Rhetorical Communication.* Englewood Cliffs, 3e druk, 1978.

McDermott, John: *The philosophy of John Dewey.* 2 delen, New York, 1973.

Meyers, R.E. & E. Paul Torrance: *Invitations to Speaking and Writing Creatively.* 2e druk, Boston, 1965.

Read, Herbert: *Education Through Art.* 3e herz. druk, London, 1956.

Reumer, Wanda & Annet Van Battum: *Taalexpressie, een vorm van communicatie.* Amsterdam, 1973.

Sebeok, Thomas A. (ed.): *Style in language.* 4th ed. Cambridge, 1968.

Werner, Heinz (ed.): *On expressive Language: Papers Presented at the Clark University Conference on Expressive Language Behaviour.* Worcester, 1955.

Weusten, Theo: "Expressie" en "kreatie" als varianten van "vormgeving". Tilburg, 1971

Young, Richard E., Alton L. Becker & Kenneth L. Pike: *Rhetoric: Discovery and Change.* New York, 1970.